

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

Резюме

Особенности внутренней структуры предикативных единиц сложных конструкций с сочинением и подчинением состоят в одновременном функционировании полных и неполных, распространенных и нераспространенных, осложненных и неосложненных, предложений. В роли осложняющих элементов наиболее часто выступают однородные члены предложения.

УДК 811.161.2'367.2

*Оксана Кузьмич***СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ РИТМУ
В ПРОЗОВОМУ ТВОРІ (НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ
ОЛЕСЯ ГОНЧАРА “МОДРИ КАМЕНЬ”)**

Ритм у перекладі з грецької *rhythmos* означає розміреність, стрункість, а від *rhēō* – течу. Мовний ритм – це регулярне повторення подібних і зіставлених мовних одиниць, які виконують структуруючу, текстоутворюючу і ритмо-емоційну функції. Мовний ритм є одним із проявів фундаментальної закономірності природи, тобто її ритмічності. Ритм служить основою естетичної організації художнього тексту. Найбільшою мірою він виражений у віршовому мовленні, найслабше – у спонтанному діалогічному мовленні.

У формуванні ритму беруть участь усі можливі мовні засоби: звукові, інтонаційні, лексико-семантичні (ритмічні групи, створювані чергуванням наголошених і ненаголошених складів, різноманітні повтори, експресивні метафори, інтимізуючі займенники, обрамлення як художній прийом, дієслова-присудки зі значенням інтенсивної дії тощо).

Питання ритму художньої прози є одним із малодосліджених в українському синтаксисі і стилістиці. Поодинокі публікації зустрічаємо в наукових журналах, збірниках [3: 33; 2: 30]. Пояснити це можна тим, що порівняно з мовою поезії проза, на перший погляд, повністю вкладається в загальномовні норми. Ритм прози при такому підході ототожнюється з природним ритмом мови, він притаманний будь-якому стильовому різновидові прози. У прозі нема і не може бути подвійного поділу на рядки і на речення. Ідеться насамперед про принципи і характер об'єднання різних видів книжного і розмовного, усного і писемного мовлення, які зумовлюються вже не законами мови, а законами мистецтва, звуковим сприйманням зображуваного. Тобто, перш ніж виникне сюжет, оформиться задум, річ повинна “засвучати”, народитися в душі звуком, оформитися в “єдину мелодію”, подібно як у композитора виникає в уяві музичний твір [3: 33]. Як у складному синтаксичному цілому кожний наступний компонент продовжує і розвиває попередній, так і в єдиній мелодії прозового твору кожний наступний ритмічний крок визначається попереднім. Отже, ритмічні одиниці мови – це водночас і одиниці

“звичайного” синтаксичного членування мовлення; в особливостях синтаксичної будови виявляються єдині принципи ритмічної організації єдиного прозового цілого.

Проте у прозі є специфічний, відмінний від віршованого тексту ритм, який неоднаково виявляється на різних рівнях художнього твору. Він може бути результатом чергування більш чи менш образно насичених уривків тексту, повторів і контрастів тем, образів, ситуацій, зумовлюватися типом мовлення тощо. Ритмоутворюючу функцію у прозовому творі відіграють і власне синтаксичні засоби. З-поміж інших ученими найчастіше називаються: синтагма (інтонаційно-смилова єдність, яка в даному контексті і ситуації мовлення може дорівнювати словосполученню і цілому реченню), синтаксичний паралелізм, період. Особливо важливим є два останні прийоми, які ґрунтуються на симетрії складових частин речення або цілих речень.

Простежимо деякі з власне синтаксичних засобів ритміко-інтонаційного членування прозового тексту на прикладі новели Олеса Гончара “Модри Камень”, визнаної фахівцями зразком новелістики.

Ритмічність є однією з ознак індивідуального стилю письменника, підміченою дослідниками творчості прозаїка: “Музично течуть хвилі Гончарової прози. Чисте і широке море української мови блискоче в ритмах цих хвиль, сяє, чарує, вирає. Оповідь то забурунить тужно й клично, як заплачка-пригра кобзарської думи, то потече хвилястим речитативом, то заблісне скриком радості чи гніву, то забринить усміхом або ніжним освідченням” [1: 33].

Одним з найактивніших засобів творення є нанизування однотипних двоскладних та односкладних речень: “Далеко внизу гримить, не вгаває фронт. Туманні каламутні заграви жовтіють за Модри Каменем. Модри Камень – це по карті... Мудрий Камінь – називають містечко бійці... Праворуч і ліворуч нього стоять висоти. Ти йдеш попереду, закутана шаллю. Над шосе зупиняєшся, мов над прірвою. Внизу, по дорозі, чорніють німецькі машини ...”

Чіткий, розмірений плин думок забезпечує і єдиний часовий план дієслів-присудків із домінуючим використанням форм теперішнього часу (гори ідуть, ближчають; полонини зацвітають; словаки ідуть, дивляться; виноград росте, підводиться, пнеться – у таких уривках стирається різниця між морфологічним і синтаксичним часом, читач ніби ототожнює себе з автором новели), а також порівняно невелика довжина речень (за нашими даними, середня довжина простого речення становить 5-6 одиниць – повнозначних компонентів). Порівняймо з наступним фрагментом: “Виходжу надвір, минаю кошару, якій глухо гуркотять вівці, тихо свищу. Від скирти сіна віддаляється Ілля, білий, мов привид. Замерз, лається і питає:

- *Що там?*
- *Можна.*
- *Брати й баян?*
- *Давай.*

Максимально зближує прозовий і віршований тексти, надає музикальності й плавності викладу прийом синтаксичного паралелізму (однотипність у побудові синтаксичних одиниць, суміжних чи дистантних): *“Гуляє вітер в Рудних горах. Дзвенить суха весна, гуде зелений дуб на згір'ях; і облизане каміння сміється до сонця ... [П] високе небо над тобою гуде од вітру”*. Або ще такий приклад: *“Я загасив ліхтарика і сказав завісити вікна. Мати світила лампу, а сірник дрижав у її руці. Ти стояла на стільці боса”*.

Особливо виразно виявляється паралелізм за умови використання відокремлених препозитивних членів речення, зокрема обставин: *“Підійшовши ближче, я побачив матір. Зігнувшись над попелищем, вона порпалася в ньому паличкою. Зосереджено оглянувши мотлох, тут же кидала і знову порпалася”*.

Маркованим із погляду ритму є чергування різних структурних, інтонаційних типів речень, наприклад: *“Куди ти задивилась? Було зимно і чужо, коли я постукав у твоє лісове вікно. ... в хаті не сплять, але ніхто мені не відповідав. Там радились. З-за причілка було снігом і засипало мені очі. Білий вітер стугонів у порожнечі гір”*.

Схематичне зображення наведеного уривка з урахуванням структури компонентів складного речення (двоскладне → односкладне безособове → двоскладне → односкладне неозначено-особове → двоскладне → односкладне неозначено-особове → односкладне безособове → двоскладне) засвідчує, що вдале чергування різнотипних синтаксичних одиниць також забезпечує розмірений ритм думок, а в поєднанні з парцеляцією чи приєднанням дає можливість зосередитися на актуальній інформації: *“Померкло, стерлося все. Навіть те, що зветься незабутнім першим коханням; Ти – як жива. Бо далекі Рудні гори скрізь ідуть за мною ...”*

Створюють різні відтінки, тембри і темпи авторського викладу, роблять текст динамічним обірвані та перервані структури:

– Так оце такі ... руські ?

– А якими ви уявляли?

– ... Такими...

“Ми ж вас так довго чекали ...товаришу!” “А я спіткнулась, бігла за ними, та впала на камінь, та й сиділа там уже до ночі...” Трикрапка з'являється у випадках, коли мовець уникає прямого висловлювання, поринає у спогади, а також як наслідок “схвильованого” мовлення. Інтонація недомовленості вносить певний злам у розмірений ритм, а водночас активізує мовлення, надає йому динамізму.

Порушує узвичаєний ритм викладу використання інверсивних конструкцій, що значною мірою визначає мовний стиль письменника. Інверсія витворює своєрідні ритмічні нюанси, неможливі за нормативного синтаксичного ладу: *“Білі завії снігу вихряться при світлі багаття”*; *“Мудрий Камінь – називають містечко бійці...”*

Як джерело ритму використовує автор відокремлені й уточнюючі члени речення, інтонація яких часто “підхоплюється” підрядними реченнями, а також однорідні

компоненти: *“Ти виходиш на дерев’яний різьблений танок, у білій легкій сукні з чорною пов’язкою на руці, і дивишся вниз. За Модри Камень, де колись пролягала наша оборона; ... гори, зелені, тишині, зігріті весняним сонцем, коли полонини, як сині озера, зацвітають тим першим цвітом весни; Та й почали все перекидати, і на горищі, і в хижі, і в кімнатах; Мої руки, попарені і якісь легші, зав’язала своєю марлею, сухою та м’якою; Мати, бліда й згорьована, щось шепоче, як черниця; А вже видно було звідси, як далеко внизу, на виднокрузі, стріляють руські”*.

Притаманне індивідуальному стилеві О.Гончара чергування емоційно забарвлених та емоційно нейтральних речень створює своєрідний інтонаційний малюнок. Особливо виразною ритмомелодійною фігурою виступають риторично-питальні або зустрічно-питальні речення: *“Чому ж ця випадкова зустріч, єдиний погляд, єдина уява у великій драмі війни, чому вона не меркне і, відчую, ніколи не померкне?”*

- *Просім, хто ви?*
- *Що мені казати? Хто ми?*
- *Так оце такі .. руські?*
- *А якими ви уявляли?*

Саме риторичність виводить такі речення за рамки вузького сприйняття, узагальнює смисл, надає йому філософського звучання.

Отже, синтаксичні одиниці, будучи загальномовними, позначені структурним розмаїттям, багатством значеннєвих відтінків. Уміле й доречне чергування їх залежно від типу і ситуації мовлення, внутрішнього стану мовця, особливостей поєднання дають можливість відрізнити стиль одного письменника від іншого, забезпечують ритмічність не лише віршових текстів, а й прозових творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – С. 416.
2. Мінькова І.Ю. Ритм у художній прозі / Нові підходи до філології у вищій школі: Матеріали Третьої Всеукраїнської конференції. – Мелітополь, 1996. – С. 30.
3. Сологуб Н.М. Синтаксична організація і ритмічність прози Олесея Гончара // Мовознавство. – 1998. – №1.

Резюме

Вопросы ритмичности художественной прозы остаются малоизученными. Исследования же синтаксических средств ритма являются раритетными. Традиционно выделяют такие средства, как синтагма, синтаксический параллелизм, период. Индивидуальность стиля Олесея Гончара, в частности, мелодичность его произведений, обеспечивается также чередованием разнотипных по строению и интонации

синтаксических единиц, использованием инверсивных конструкций, прерванных и незаконченных предложений и т. п.

УДК 81'367.33

Юлія Ричагівська

СПЕЦИФІКА ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Окремі речення в складному з'єднуються в єдине ціле за допомогою різних граматичних засобів: сполучників, сполучних слів, порядку частин, інтонації, співвідношення видо-часових та способових форм дієслів-присудків, лексичних елементів.

Важливим засобом поєднання частин складного речення будь-якого типу є інтонація. Її формують мелодика звучання, інтенсивність, темп мовлення, паузи. Залежно від інтонації може змінюватися зміст висловлювання. Пониження тону на останньому компоненті складної конструкції засвідчує інтонаційну завершеність усієї структури. Про несамостійність, незавершеність елементарного речення в складі неелементарного сигналізує підвищення інтонування першого.

Інтонація в поетичному мовленні має певні особливості. Кожен вірш характеризується закінченою інтонацією, яку називають віршовою. Особлива віршова інтонація зумовлена структурою поетичного тексту, зокрема його поділом на рядки. Останні є відносно замкнутими і одночасно співвідносяться з іншими рядками вірша. Саме співвідносність рядків між собою перешкоджає чіткій інтонаційній різномірності в межах однієї поезії. Рівномірність, порівняна монотонність поетичного мовлення створюється ритмом, тобто ритм зумовлює специфічність інтонації [4: 171].

Зауважимо, що певна ритмічність, повторення більшою чи меншою мірою співвідносних відрізків властиві будь-якому мовленню, бо вимова залежить від ритму людського дихання. Якщо в прозових реченнях питома вага інтонації варіюється залежно від ритму складної синтаксичної одиниці, то в поетичному мовленні специфічна інтонація стає основою вірша. При читанні поетичних текстів на загальну віршову інтонацію накладається інтонація, властива певному складному реченню: перелічувальна, з'ясувальна, причинно-наслідкова, протиставна тощо.

Роль інтонації в безсполучниковому реченні зростає, оскільки вона перетворюється на основний засіб зв'язку між компонентами, засіб вираження семантичних відношень, а іноді розрізнення типів речень. Подібно до того, як сполучник конкретизує речення в сполучниковій формі, інтонація виконує аналогічну роль у безсполучниковій [3: 27].

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супірядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перфоматив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилю Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сислового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилистичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.